

Rasim Hurem

Ö rezultatima i problemima rada na istoriji narodno-oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije*

Postoji čitav niz pitanja o kojima istoričari NOR-a i socijalističke revolucije treba da raspravljaju. To se naročito odnosi na istoričare NOR-a koji rade na realizaciji studijskog projekta: Istorija radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije.¹⁾ Na to ih upućuje povezanost naučnih interesa, kao i potreba da, s obzirom na postojanje zajedničkog programa, pronađu najprikladnije oblike saradnje i da ih dalje usavršavaju. Mi smo i ranije, u raznim prilikama, razmjenjivali mišljenja o pojedinim naučnim problemima iz oblasti kojom se bavimo. Ovom prilikom treba da razgovaramo o realizaciji onog dijela studijskog projekta koji se odnosi na period 1941—1945, kao i o pitanjima koja su s tim u vezi. Međutim, jasno je da takav razgovor nije moguć ako se istovremeno ne započne rasprava o stanju historiografije NOR-a i socijalističke revolucije uopšte, bez obzira što instituti za istoriju radničkog pokreta, uz još neke ustanove, nisu jedini koji se njome bave.

U informacijama o realizaciji studijskog projekta, koje su instituti izradili i međusobno razmijenili izložen je i za diskusiju predložen niz pitanja od zajedničkog interesa ili, pak, od interesa za pojedine institute. Čini mi se

*) Prošireni tekst uvodnog izlaganja na savjetovanju istoričara NOR-a i socijalističke revolucije, održanom u Sarajevu 18. i 19. maja 1967. godine.

Savjetovanje je održano na inicijativu Koordinacionog odbora Zajednice institucija za izučavanje radničkog pokreta i SKJ sa ciljem da se razmotre dosadašnji rezultati i problemi rada na istoriji NOR-a i soc. revolucije polazeći od zadataka koji su određeni studijskim projektom: Istorija radničkog pokreta i SKJ. Sve institucije koje rade na ostvarenju ovog projekta prethodno su izradile informacije o njegovoj realizaciji po republikama, odnosno pokrajinama i te informacije međusobno razmijenile. Informacije su poslužile i kod pripreme ovog izlaganja.

¹⁾ Ovaj projekat Koordinacioni odbor je usvojio novembra 1962. g. Njega zajednički ostvaruju: Institut za izučavanje radničkog pokreta — Beograd, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije — Beograd, Istorijski arhiv Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Srbije za Vojvodinu — Novi Sad, Zavod za istoriju — Priština, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske — Zagreb, Historijski institut Slavonije — Sl. Brod, Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Sjeveroadranskog instituta JAZU — Rijeka, Institut za zgodovino delavskega gibanja — Ljubljana, Institut za istoriju radničkog pokreta — Sarajevo, Istorijski institut SR Crne Gore — Titograd, Institut za nacionalna istorija vo Skopje i Vojnoistorijski institut — Beograd.

da su neka od ovih pitanja osobito značajna, pa ću se na njih i osvrnuti ne smatrajući da se na ovom skupu ne bi moglo govoriti i o svim ostalim.

Osnovno je pitanje: šta smo do sad uradili i u kom pravcu treba da usmjerimo naša nastojanja ubuduće? Odgovor na ovo pitanje nužno pretpostavlja i osvrt na studijski projekat, kojim su određeni naši zadaci.

Najprije treba reci da se istorijom NOR-a i socijalističke revolucije bavi relativno veliki broj istoričara. I ne samo istoričara. Rezultati instituta predstavljaju samo dio napisanih materijala iz te oblasti. Uopšte uzevši, možemo govoriti o masovnoj produkciji. To potvrđuje bibliografija. I u informacijama instituta pominju se desetine radova njihovih stalnih i spoljnih saradnika. O naučnoj vrijednosti tih radova teško je govoriti, ako se pretenduje na to da se dade potpuniji sud o njima i to zbog toga što ti radovi u većini nisu bili predmet naučne kritike (informativni prikazi ne mogu da odgovore ovom zahtjevu). Istina, znatan broj ovih radova je objavljen, čime je dobio pozitivan sud izdavača ili redakcije časopisa. Oni radovi koji nisu objavljeni bili su podvrgnuti internim recenzijama, ocjenama naučnih vijeća instituta, ili su kao magistarske i doktorske radnje bili pod lupom kritike mentora i ispitnih komisija. Na neke od objavljenih radova pozivali su se razni autori, sa nekima su ulazili u manje polemike i time, iako ne iscrpan, dat je sud o njima. Konačno, neki radovi, u cijelosti ili samo djelimično, bili su saopšteni na naučnim skupovima u zemlji i inostranstvu, i na taj način bili su priznati. Ipak, svi ovi vidovi vrednovanja nisu dovoljni da bi se o dosadašnjim istraživačkim naporima i napisanim istoriografskim radovima iz istorije NOR-a i socijalističke revolucije dao meritoran sud. Međutim, može se reći da je vrijednost većine ovih radova, prije svega, u nastojanju da se konsultuju pristupačni istorijski izvori, pa prema tome i u fundiranosti izvršenih rekonstrukcija istorijskih zbivanja. Jedan broj radova predstavlja više ili manje uspjele analitičke zahvate, ali rjeđe su to analize cjelovitijih naučnih problema. Općenito uzevši, radovi o kojima je riječ predstavljaju prve, početne rezultate koji su u direktnoj zavisnosti od uslova u kojima su nastali (stanje arhiva, nivo naučno-istraživačkog kadra, organizacija rada i dr.).

Bilo je dosta autora, mahom publicista i novinara, koji su pisali o raznim pojavama i problemima NOR-a na način koji nema mnogo zajedničkog sa istorijskim metodom. Njihovi radovi, koliko god su značajni, između ostalog i po tome što sadrže podatke korisne za istoričara, u izvjesnom smislu otežavaju proces naučnog saznanja o pojavama i zbivanjima u NOR-u. Svojim romantičarskim i pristrasnim interpretacijama i ocjenama ovi radovi često predstavljaju talog neistina na objektivnoj istorijskoj istini, što, razumije se, otežava njeno otkrivanje. S druge strane, u nedostatku arhivske građe ili zbog nemogućnosti da se ona konsultuje, ovakvi radovi često dobivaju karakter i rang istorijskih izvora na kojima istraživač zasniva svoje ocjene koje zbog toga moraju biti više ili manje netačne i nenaučne. Istina, mi smo prevazišli romantičarsko prikazivanje i neobjektivnu interpretaciju pojava i procesa u toku NOR-a i učinili dosta na usvajanju principa korektnosti i kritičkog odnosa prema izvorima. Ali, mi moramo učiniti korak dalje u smislu pune emancipacije od političkih ocjena o raznim zbivanjima iz rata i revolucije i nastojanja da naučnom metodom ocijenimo ta zbivanja. Takođe ćemo morati da izučavamo i one pojave i procese u toku rata i revolucije koje smo iz raznih razloga do sad, više-manje, zaobilazili.

I pored relativno velikog broja istoričara i institucija, koje se bave istorijom NOR-a, kao i velikog broja do sad napisanih radova iz te oblasti, ima dosta problema koje, tako reći, nismo još ni načeli. Niko od nas ne misli da u sadašnjim uslovima treba da sužavamo planove istraživanja. Ali je sigurno da istovremeno moramo težiti ka tome da na osnovu poznavanja činjenica i uspješne rekonstrukcije događaja damo naučnu analizu zbivanja, da naučno protumačimo istorijski razvitak. To znači da iz relativno široke baze koja se stvara treba da izvlačimo kvalitet. Mi smo se do sad u tom pravcu nedovoljno orijentisali. Mislim da je sada ispunjenje ovog zahtjeva, s obzirom na obim i naučni nivo dosadašnjih ostvarenja, kao i s obzirom na kvalitet kadrova ne samo nužno nego i moguće. Uspjeh u tom pogledu zavisiće i od toga do kog stepena ćemo razviti naučnu kritiku, koja je u nas još u začetku i za koju se ne bi moglo reći da uspješno prati razvitak historiografije oslobodilačkog rata i revolucije. Izuzetak čini **Pregled istorije SKJ**, koji je i kao globalno djelo i kao djelo od velikog društvenog interesa i značaja ubrzo po svom objavljivanju bio podvrgnut kritičkoj analizi. Kritika **Pregleda**, kao i sam **Pregled**, ukazali su na svu raznolikost i složenost problematike istraživanja i naučnog objašnjenja pojava i procesa u periodu 1941—1945, što je od značaja za historiografiju NOR-a i socijalističke revolucije.

Jasno je da će orijentacija na dostizanje višeg naučnog nivoa u proučavanju istorije NOR-a i socijalističke revolucije sa svoje strane doprinijeti izgrađivanju odgovarajuće fizionomije istoričara oslobodilačkog rata i revolucije i pozitivno uticati na njihovu daljnju selekciju.

U tijesnoj vezi sa ovim je pitanje naših programa koje, razumije se, i stvaramo i realizujemo zavisno od naših mogućnosti. Stoga je opravdano ako se, prije svega, govori o fizionomiji istoričara - istraživača, kao o bitnom faktoru uspjeha. Istoričar djeluje i onda kada programira svoj rad i onda kada ga praktično ostvaruje. Njegova metodološki ispravna ili neispravna pozicija dolazi u oba slučaja do izražaja. S druge strane, razumljivo je što poslije pet godina rada, a to znači i našeg usavršavanja, uočavamo nedostatke naših programa. Danas se čuju primjedbe na studijski projekat u smislu da li on najadekvatnije odražava suštinu problema koje treba obrađivati, kao i da li se sa temama iz studijskog projekta mogu zahvatiti i naučno obraditi svi tokovi rata i revolucije. Ističe se da, tu i tamo, postoji kolizija i neopravdano dupliranje u nekim oblastima istraživanja, da je studijski projekat nedorađen i da, u stvari, predstavlja samo sistematiziran skup različitih tema, iz različitih područja i perioda koje se obrađuju u pojedinim institucijama. Ukratko, primjedbe se svode na to da bi studijski projekat trebalo konačno razmotriti i formulirati i savjesno raspraviti o svim modalitetima saradnje instituta na njegovoj realizaciji.

Teme iz studijskog projekta shvaćene su u praksi negdje kao područja istraživanja, dok se ponegdje, izgleda, njima prilazilo kao radnim zadacima i nije se uvijek sigurno znalo da li se mogu uspješnije realizovati u jugoslavenskim ili u republičkim, pokrajinskim i oblasnim okvirima. Na ovom mjestu mi moramo da se podsjetimo nekih naših iskustava. Naime, teme koje se rade kao tzv. jugoslavenske, bez prethodne ili istovremene konkretne istorijske analize u užim regionalnim okvirima, sa svim specifičnostima republika i oblasti, nužno pate od nedozvoljenih uopštavanja. Kritika **Pregleda istorije SKJ** je to pokazala. S druge strane, parcelisanje tema dovodi do zapostavljanja ili gubljenja iz vida cjelovitosti u razvitku. Kao rezultat toga

mi trpimo dvije vrste prigovora: jedan je da istoriju pišemo površno, bez dosljedne primjene istorijskog metoda, a drugi je da radimo na parče, da krčmimo nauku. Obje vrste prigovora su donekle opravdane. Teme iz studijskog projekta mahom odražavaju hronologiju ratnog zbivanja ili, pak, usmjeravaju pažnju na Komunističku partiju Jugoslavije i razne oblike društvenog i političkog organizovanja naroda koje je KPJ stvarala. Što se tiče njihovog parcelisanja, ono obezbjeđuje sistematsko istraživanje i postupnost u radu, od rekonstrukcije do analize. Bilo je nužno da se oba ova zahtjeva — sistematičnost i postupnost — ispune s obzirom na to da su na gotovo potpuno neispitano naučno područje došli ljudi bez ikakvog naučnog iskustva. Međutim, ograničen predmetno, hronološki i teritorijalno, istraživač, naročito mlađi, već na samom početku nije bio orijentisan u pravcu onog što je bitno da se uoči, istraži i objasni. Od tako nastalih radova nije bilo moguće očekivati da budu kompletne analize cjelovitijih problema. Takvi radovi češće završavaju na nivou rekonstrukcije zbivanja sa više ili manje elementa analize. Tek u procesu istraživanja, ranije ili kasnije, otkrivajući nove činjenice i bolje razumijevajući odnose, takav istraživač je uspijevaao da se naučno pravilnije orijentiše.

S pravom se, dakle, postavlja pitanje u kojoj mjeri studijski projekat, kao i ostali naši planovi i programi, odražavaju naučne probleme. Čini mi se da je bitno definisati te probleme, bez obzira na to kako su oni vezani za vrijeme i prostor, a njihovu obradu povjeriti instituciji (ili pojedincu) koja za to ima najviše uslova. Analize regionalnih i pojava specifičnosti koje je neophodno izvršiti da bi se problem razriješio ili da bi se doprinijelo njegovom razjašnjenju može da radi više saradnika iz jednog ili više instituta, kao i izvan instituta, ali pod naučnim rukovodstvom onoga ko dati problem treba da prouči. Na ovaj način bi se izbjegla nepotrebna dupliranja u istraživanju, tzv. usitnjene teme radile bi se u mjeri koja je potrebna, a tzv. opšte teme bile bi naučno fundirane, jer bi uvažavale specifičnosti različitih regiona. Na taj način bilo bi u suštini riješeno i pitanje međusobnog odnosa i saradnje instituta.

Do sad je već više puta kazano da je proučavanje istorije radničkog pokreta i KPJ otežano time što još nisu izučeni mnogi drugi problemi iz novije istorije naroda Jugoslavije. Iskustvo pokazuje da je teško izučavati klasne i političke organizacije radničke klase ako se ne izučava i klasa kao takva, a osim toga i svi drugi dijelovi društva s kojima je radnička klasa činila društvenu cjelinu. Radnička klasa kao faktor jedinstvenog privrednog života zemlje borila se za poboljšanje svog materijalnog i društvenog položaja u okviru društva, a ne izvan njega. Zato je i radnički pokret moguće izučavati samo kao dio jedinstvenog društvenog procesa.

Ova toliko puta isticana misao nije ništa manje značajna kada se primijeni na uslove NOR-a. Kao što je poznato, narodnooslobodilački pokret nije se razvijao u svijetu koji bi bio nestvaran. U šarolikoj društvenoj i političkoj strukturi Jugoslavije, zatim u uslovima okupacije i terora okupatora i njegovih pomagača u zemlji i, napokon, u uslovima jednog svjetskog konflikta, narodnooslobodilački pokret je nalazio brojne pristalice, ali i protivnike. U tim komplikovanim uslovima morao je da krči put rušeći razne prepreke. Konačno, cjelokupni život zemlje odvijao se u znaku rata i revolucije u kome je narodnooslobodilački pokret, i KPJ kao njegov politički vođa, bio jedan u nizu subjekata ratnog zbivanja. Stoga je jasno da se

naučna problematika perioda 1941—1945. ne iscrpljuje zbirom tema koje bi, makar i najiscrpnije, govorele o KPJ i društvenim i političkim organizacijama koje su djelovale na liniji narodnooslobodilačkog pokreta, zatim o organima narodne vlasti, partizanskim određenjima i jedinicama NOVJ i njihovim borbenim djelstvima. Potrebno je, pored toga, proučavati političke stavove i političku aktivnost građanskih političkih partija, grupa i istaknutih pojedinaca, odnosno preostataka tih partija, zatim ostale političke pokrete (četnički pokret D. Mihajlovića, ustaški pokret i dr.). Ukratko, treba proučavati cjelokupnu političku strukturu zemlje, zatim sistem okupacije, ekonomske probleme, socijalnu strukturu društva, položaj i držanje klasa i slojeva u ratu i revoluciji, idejna strujanja itd. Samo neki od ovih problema uvršteni su u naše programe. U svakom slučaju, mi možemo naučno da izučavamo historiju NOR-a i socijalističke revolucije samo ako pod ratom i revolucijom podrazumijevamo cjelokupno zbivanje u zemlji, sa svim što su zaraćene strane preduzimale u međusobnom sukobu. Stoga je pitanje studijskog projekta u odnosu na period 1941—1945, prije svega, pitanje kako koncipirati historiju Jugoslavije u tom periodu. Pravi odgovor na to pitanje, mislim, da isključuje svako zatvaranje u tzv. svoje okvire: oblasne, pokrajinske, republičke ili jugoslovenske i da obavezno pretpostavlja uvažavanje šire uslovljenosti (međunarodni odnosi i kretanja) i opštevažećih normi.

Naša iskustva govore da je najvažnije da znamo šta hoćemo, da poslu priđemo metodološki ispravno i da imamo ljude koji će taj posao znalački i korektno uraditi. U tome je suština dobre organizacije i dobrog rukovođenja. U tom pogledu smo imali promašaja, a i sada imamo izvjesnih teškoća. Pokazalo se da su naši planski zadaci, s obzirom na uslove u kojima ih ostvarujemo, krupan zadatak za nas, a rokovi koje smo postavljali više projekcija naših dobrih želja nego stvarnih mogućnosti.

Na ovom mjestu treba posebno istaći da je stanje arhivske građe i naučne dokumentacije, sem, možda, u Sloveniji, takođe otežavalo i usporavalo realizaciju naučnih programa. Još uvijek nisu dostupni neki italijanski, bugarski i albanski arhivi. Njemački arhivi su nam takođe samo djelimično dostupni. U tom pogledu se u zadnje vrijeme čini nešto više. Neki arhivski fondovi, koji se nalaze u našoj zemlji su u cijelosti ili djelimično nepristupačni (npr. Diplomatski arhiv Državnog sekretarijata inostranih poslova). Osim toga, mi bismo već jednom morali da od sekretarijata za unutrašnje poslove dobijemo arhivalije koje imaju još jedino naučni značaj. Isto tako, obrada i objavljivanje izvorne građe, koja je inače dostupna, kao i izrada inofrmativnih pomagala, ne teče kako smo to ranije očekivali i kako je bilo planirano. Izgleda, sve u svemu, da naše naučne ambicije idu ispred stanja i mogućnosti arhiva koji raspolazu odgovarajućom građom. Najvjerojatnije da te naše ambicije nećemo moći reducirati, već da ćemo morati da istrajemo u nastojanju da dođemo do građe na kojoj ćemo zasnivati svoje analize. Bilo bi dobro da i u ovoj oblasti unaprijedimo međusobnu saradnju u smislu stalne razmjene informacija o novopribavljenoj građi, zajedničkih napora za sređivanje i preuzimanje nove građe, te udruživanja sredstava u tu svrhu itd.

Finansiranje naših programa nije u cijelosti riješeno na zadovoljavajući način, a planovi rada nekih instituta za ovu godinu dolaze u pitanje zbog neobezbijedenih materijalnih sredstava. Naša razmišljanja u ovom pogledu

svode se u osnovi na to kako da najracionalnije utrošimo sredstva kojima raspolazemo. Ali, pitanje finansiranja, kao i pitanje arhiva, nije od značaja samo za istoričare NOR-a.